



Biannual Journal of  
Metaphysical Investigations,  
Vol.4, No. 7, Spring & Summer  
2023, pp97-130

## The Ontology of Cyberspace; Nature and Characteristics<sup>1</sup>

Mahdi Abbaszadeh,<sup>2</sup> Zeynab Shokri<sup>3</sup>

### Abstract

In light of the technological advancements and the digitalization of information, a new realm of "Being" -which is called "cyberspace" - was created by the attempt of modern humans, which while being based on the material world, flows in parallel to it and creates the subsist of the modern human's second world. Reflecting on the position and dignity of this space in the universe and its ontological characteristics appears to be one of today's research necessities. The ontology of cyberspace, which is one of the theoretical studies in this field, can have a decisive role in identifying our mentality and intellectual and behavioral bias in interacting with this space. The current research has explained the existence of cyberspace and its most important ontological characteristics with a library method and a philosophical and intellectual approach. The current research findings are: firstly, the objects in cyberspace are "real", not imaginary and delusional; secondly, they are a kind of "objective existence"; thirdly, they have a "similar to suspended forms" entity and fourthly they are a kind of the real existence not mentally posited. Also, since cyberspace nowadays has

---

<sup>1</sup> . **Research Paper**, Received: 30/5/2023; Confirmed: 10/7/2023.

<sup>2</sup> . Associate Professor of Epistemology Department at Research Institute for Islamic Culture and Thought (IICT), Tehran, Iran, (dr.abbaszadeh@iict.ac.ir).

<sup>3</sup> . Ph.D. Student in Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran,

(zshokri724@gmail.com).



invaded and dominated the previous realms of Being, this space has outcropped as "Hyperreality". Finally, the most important ontological characteristics of cyberspace are being digital, the relative eternity of time, the missing link of space and time, and the case of borderless space, virtual memory, being hypertext, being networked and interactive.

**Keywords:** Cyberspace, Realism, Being, Hyperreality, Ontological Characteristics.

### **Introduction**

Cyberspace, also casually known as "virtual space" is the defendant of the latest scientific revolution, i.e. the emergence and continuous spread of communication and information technologies. In other words, in light of the growth and progress of technology and thus the digitization of information, a new realm of Being (reality) was expanded by the modern human. While founded on the material and physical world, this new realm exists parallel to the material realm and has become a human's second world. Therefore, the internet and cyberspace are not only the tool and the gateway for the modern human to access a large volume of data, but also an extension of their senses, minds, and existence, enabling them to transcend beyond location and time, achieve the concept of omnipresence, connect and interact with its kind, and experience a new type of presence, called "telepresence". As such, cyberspace has fundamentally changed the human identity, his relationship with the world, or his mod of being-in-the-world.

Adoption of this double life by the contemporary human (physical/cyber or material/virtual), as well as fundamental epistemological changes that have happened following the expansion of cyberspace, has led to the emergence of a certain new metaphysics. Discovering the structure, characteristics, rules, and regulations governing this new space, requires careful inspection, philosophical precision, and accurate ontological methodology; just as preceding Islamic philosophers made an elaborate attempt to discover and describe the characteristics and rules, governing the world of senses, imagination, and intellect; ultimately achieving understanding and knowledge of the substance and essence of entities and categorization them under substance and accident. In our opinion, semantic attention to the fundamentals of Islamic philosophy, including the "principality of Being", as well as Sadra's "gradation of being" and "the world of suspended images" by Suhrawardi, can help us explain the kind of Being of cyberspace and the objects occupying it. Questions formed around the reality or unreality (illusiveness or fictitiousness) of the world we live in, and investigation and

philosophical carefulness in discovering its nature, are questions as old as the history of human thought, reemerged in new shapes, inspired by the advent and spread of the cyberspace as a human's second world. Western philosophers have classified "realism" into metaphysical or ontological, vs epistemological and linguistic or semantic. In a discussion of ontological realism (such as our topic), the question is whether cyberspace and its content are only imaginary and illusory, or they have a level of reality. If so, what class of Being do they and their reality and realism belong to? Assuming the latter, renders cyberspace real, as it owns an actuality and proper quintessence, known as the cyber-reality, and the specific realist ontology (material/virtual) it pertains to, can be called "digital realism". Based on the context provided above, we must consider if cyberspace (in terms of ontology i.e., how it exists) is real or imaginary. If real, what level of existence does it occupy in the fact-itself, what category of Being does it belong to, and what characteristics of ontology it exhibits? The subject of such a discussion is called "ontology of cyberspace", which is a subsection of "philosophy of cyberspace", which in turn, is a field of "philosophy of". Ontology of cyberspace can act as a decisive factor affecting our understanding, mentality, and prejudice (in thought or action) while interacting and dealing with this space. As such, it is a fundamental topic in the theoretical studies of cyberspace. Indeed, cyberspace should be studied, not just from a scientific and technological perspective, but also from a theoretical perspective, including but not limited to a philosophical and ontological view.

The present paper attempts to provide a rather novel analysis of the ontology of cyberspace, encompassing such topics as the kind of Being of cyberspace, digital realism, cyberspace as a "Hyperreality", and ontological characteristics of cyberspace.

Our research through a library methodology, and a rational/philosophical approach to investigate the kind of Being of cyberspace and its most significant characteristics.

### **Results**

The following are among the most important results:

1. Cyberspace had the capacity to exist. Therefore, the Being crossed into it. This can be considered a type or level of Being (parallel to actual, mental, verbal, and written types of Being).
2. But in our understanding, the Being of cyberspace can be thought of as a category of "objective Being". In fact, objective Being is not limited to

the three classic types of sensible, imaginary, or rational, as cyber-Being is a fourth type of Being, parallel to these three, with a "similar to suspended forms" entity.

3. The Being of cyberspace is "actual", not virtual or conceptual.
4. The Being of cyberspace has a subsistence in humanity and material tools and equipment, similar to the "conjunctive forms", which subsistence of being to the human mind. On the other hand, considering the reality and externality of cyberspace and the objects it consists of, and that they are actualized in a self-sufficient locus and abode from the human mind, we can find some similarities between this space and the "disjunctive forms".
5. Cyberspace and its content are not essentially illusory or imaginary, as they enjoy a level of Being that can be referred to as "digital reality".
6. To a certain extent, the cyber-Being has crossed, dominated, and replaced some of the previous fields of Being, such that it sometimes is (or at least appears) more real than extrinsic and external Being. This has been called "Hyperreality".
7. The most significant ontological characteristics of cyberspace include relative longevity, dissociation of time and location, and concepts like borderless space, virtual memory, hypertextual nature, and network-orientation.

#### **Resources**

- Ameli, Seyed Saeed Reza (2017), *Philosophy of Virtual Space*, Tehran, Amir Kabir, (In Persian).
- Baudrillard, Jean (1983), *Simulations*, Translated by Paul Patton and Philip Betitchman, New York City, New York 10027 U.S.A.
- Baudrillard, Jean (2001), "Symbolic Exchange and Death", Translated by Charles Levin, in *Selected Writings*, Stanford University Press.
- Chalmers, David. J. (2022), *Reality+, Virtual Worlds and the Problems of Philosophy*, New York, and N Y: W. W. Norton & Company.
- Chalmers, David. J. (2016), *The Virtual and the Real*, New York University, pp.309-352.
- Shirazi, Sadr Al-Din (1981), *Al-Hikmat Al-Mu'taaliyyah Fi Asfar Al-Arba' Al-Aqliyyah*, Vol. 1 And 6, Beirut, Dar Ihya Al-Tarath Al-Arabiya.
- Suhrawardi, Yahya bin Habash bin Amirak (1994), "Hikmat Al-Ishraq", in *Collection of the works of Sheikh Ishraq*, vol. 2, revised and introduced by Henry Corbin, Tehran, Institute of Cultural Studies and Research.





## هستی‌شناسی فضای سایبر؛ ماهیت و مختصات<sup>۱</sup>

مهدی عباس‌زاده<sup>۲</sup>، زینب شکری<sup>۳</sup>

### چکیده

در پرتو پیشرفت فناوری و دیجیتالی‌شدن اطلاعات، قلمرو نوینی از وجود (هستی)، که از آن به "فضای سایبر" تعبیر می‌شود، به دست انسان مدرن گشوده شد که در عین بنیاد داشتن در جهان مادی، به گونه‌ای موازی در کنار آن جریان داشته و زیست‌جهان دوم انسان معاصر را رقم زده است. تأمل در باب این که این فضا چه جایگاه و شأنی در عالم هستی دارد و ویژگی‌های هستی‌شناختی آن کدامند، از بایسته‌های پژوهشی روز به نظر می‌رسد. هستی-شناسی فضای سایبر که از سنخ مطالعات نظری این حوزه است، می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در شناسایی، ذهنیت و سوگیری فکری و رفتاری ما در تعامل با این فضا ایفا کند. پژوهش حاضر با روش کتابخانه‌ای و با رویکرد فلسفی و عقلی، به تبیین سنخ وجود فضای سایبر و مهم‌ترین مختصات هستی‌شناختی آن پرداخته است. یافته‌های پژوهش حاضر عبارتند از: اشیاء موجود در فضای سایبر، اولاً "واقعی" اند، نه موهوم و خیالی؛ ثانیاً از سنخ "وجود عینی" هستند؛ ثالثاً هویتی "مثالی‌گونه" دارند و رابعاً از سنخ وجود "حقیقی" هستند، نه اعتباری. همچنین از آنجا که امروزه فضای سایبر، قلمروهای پیشین وجود را درنوردیده و بر آنها سیطره یافته، این فضا همچون "واقعیت حاد" رخ نموده است. همچنین اهم مختصات

۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۳/۹؛ تاریخ تایید علمی: ۱۴۰۲/۴/۱۹.

۲. دانشیار گروه معرفت‌شناسی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. (dr.abbaszadeh@iict.ac.ir).

۳. دانشجوی دوره دکتری حکمت متعالیه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.



هستی‌شناختی فضای سایبر عبارتند از: دیجیتالی بودن، ابدیت نسبی زمانی، گسستگی مکان از زمان و طرح مسأله فضای بی‌مرز، حافظه مجازی، فرامتنی یا هایپر تکست بودن، شبکه‌ای و تعاملی بودن.

**واژگان کلیدی:** فضای سایبر، وجود، واقع‌گرایی، واقعیت حاد، مختصات هستی‌شناختی.

### ۱. مقدمه

فضای سایبر (Cyberspace)، که گاه از باب تسامح از آن به "فضای مجازی" تعبیر می‌شود، مولود انقلاب علمی معاصر، یعنی ظهور و بسط فزاینده فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی است؛ به دیگر سخن، در پرتو رشد و پیشرفت فناوری و لذا دیجیتالی شدن اطلاعات (Information)، عرصه و قلمرو نوینی از وجود (هستی) به دست انسان مدرن گشوده شد که در عین بنیاد داشتن در جهان مادی و فیزیکی، به گونه‌ای موازی در کنار این عرصه (جهان مادی) جریان داشته و زیست جهان دوم انسان معاصر شده است؛ بنابراین، اینترنت و فضای سایبر، صرفاً ابزار و مدخل دست‌یابی انسان امروزی به حجم انبوهی از اطلاعات نبوده، بلکه اساساً به منزله امتداد حواس، ذهن و وجود انسان است<sup>۱</sup> که استعلا/ تعالی (Transcendence) او از زمان و مکان فیزیکی را فراهم آورده؛ چنان‌که آدمی در پرتو این استعلا و پیدایش مفهوم انسان همه‌جا حاضر، قادر به برقراری تعامل و ارتباط با هم‌نوعان خود و تجربه سنخ جدیدی از حضور یعنی "حضور از راه دور" (Telepresence) است؛ به این ترتیب، فضای

---

۱. تا پیش از پیدایش فضای سایبر، انسان خود را به عنوان فاعل شناسای مستقل و بی‌نیاز از غیر تلقی می‌کرد که ذهن و قوای ادراکی‌اش از قبیل حاسه، متخيله، عاقله و ... را در شناخت موجودات به کار می‌گرفت. اما در فضای سایبر، ذهن انسان استقلال خود را تا حدی از دست می‌دهد و در شناخت موجودات، خود را وابسته به این فضا و اجزاء آن خاصه اینترنت می‌بیند. حتی می‌توان قدری پیش‌تر رفت و فضای سایبر را به مثابه بسط وجود انسان نیز تلقی کرد؛ گویی در تعامل با این فضا وجود انسان، گسترده‌تر می‌شود.

سایبر، هویت و نسبت انسان با جهان یا نحوه "در-جهان-بودن"<sup>۱</sup> او را از اساس دگرگون کرده است.

بنابر نکات پیشگفته، باید تأمل کرد که فضای سایبر، از جهت نحوه وجود، آیا واقعی است، یا موهوم و خیالی؛ و اگر واقعی است، چه جایگاه و شأنی در عالم هستی دارد، سنخ هستی آن چیست و ویژگی‌های هستی‌شناختی آن کدامند. از این مبحث می‌توان تحت عنوان "هستی‌شناسی فضای سایبر" (Ontology of Cyberspace) یاد کرد. این مبحث خود بخشی از دانش "فلسفه فضای سایبر" است<sup>۲</sup> و این دانش نیز از سنخ "فلسفه مضاف" به مقولات یا امور می‌باشد<sup>۳</sup>. هستی‌شناسی فضای سایبر می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در شناسایی، ذهنیت و سوگیری فکری و رفتاری ما در تعامل و مواجهه با این فضا ایفا کند، پس مطالعه‌ای بنیادین در قلمرو فضای سایبر به‌شمار می‌آید. در واقع؛ فضای سایبر را نباید تنها از منظر علم و فناوری مطالعه کرد، بلکه مطالعات نظری فضای سایبر، که فلسفه و هستی‌شناسی فضای سایبر، یکی از آنهاست- نیز از ضروریات است.

---

۱. اصطلاح در-جهان-بودن (Being-in-the-world) که توسط مارتین هایدگر، فیلسوف نام‌آشنای آلمانی مطرح شد، حکایت از عدم جدایی و مفارقت انسان و جهان داشته و بر حضور، انس و آشنایی عملی و پیشانظری انسان با جهان دلالت می‌کند؛ جهانی که نه صرفاً مجموعه‌ای از ایزدها یا اشیاء که به‌منزله متعلق رهیافت معرفت‌شناسانه انسان واقع می‌شود، بلکه شکل دهنده نحوه خاص هستی/وجود آدمی و بستر زیست و کنش عملی او و بنیاد آگاهی و شناخت اوست (Heidegger, 1988:79).

۲. ذیل عنوان "فلسفه فضای سایبر" (Philosophy of Cyberspace)، گذشته از مبحث هستی‌شناسی، ممکن است بتوان به مباحث بنیادین دیگری همچون معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی فضای سایبر نیز پرداخت که محل بحث کنونی ما نیست.

۳. فضای سایبر خود یک مقوله یا امر، در کنار دیگر مقولات و امور جهان است؛ پس فلسفه فضای سایبر، از سنخ فلسفه مضاف (Philosophy of) به مقولات یا امور (در مقابل فلسفه مضاف به علوم یا دانش‌ها) است.

نوشتار حاضر می‌کوشد تحلیلی نسبتاً نوین از مباحث هستی‌شناسی فضای سایبر ارائه دهد. در این راستا، به مباحثی همچون: هستی فضای سایبر و سنخ آن، واقع‌گرایی دیجیتالی، فضای سایبر همچون «واقعیت حاد»، و مختصات هستی‌شناختی فضای سایبر پرداخته خواهد شد. در موضوع پژوهش حاضر، آثاری در خارج و داخل کشور موجود است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به «متافیزیک واقعیت مجازی» نوشته مایکل هایم؛ «فلسفه فضای مجازی» اثر سید سعیدرضا عاملی؛ و «الهیات سایبر» به قلم علیرضا قائمی‌نیا اشاره کرد. تفاوت پژوهش حاضر با آثار یاد شده، در این است که نگارندگان ضمن بیان اجمالی دیدگاه‌های دیگر متفکران درباره مباحث و مسائل مرتبط با هستی‌شناسی فضای سایبر، به دسته‌بندی و ارائه مطالب پرداخته و درنهایت با تکیه بر مبانی فلسفه اسلامی به‌ویژه فلسفه اشراقی و حکمت متعالیه، به عرضه دیدگاه خود پرداخته‌اند.

## ۲. هستی فضای سایبر و سنخ آن

رخداد دوفضایی شدن عرصه زیست انسان معاصر (فیزیکی-سایبری یا مادی-مجازی) و نیز تحولات بنیادین هستی‌شناسانه‌ای که در پی گشودگی فضای سایبر رخ داده، ظهور متافیزیک ویژه‌ای را، که خاص جهان سایبر است، رقم می‌زند. کشف ساختار، مختصات، و احکام و قوانین حاکم بر جهان نوظهور سایبر، مستلزم واکاوی، دقت نظر فلسفی و رهیافت هستی‌شناسانه دقیق به این پدیده نوین است؛ آن‌گونه که فلاسفه اسلامی سلف در راستای کشف و بیان شاخصه‌ها و نیز قوانین ناظر بر عوالم حس، خیال و عقل کوشیده و به غایت فهم و شناخت گوهر یا ذات امور، هستنده‌های موجود در این عوالم را ذیل مقولات جوهر و عرض طبقه‌بندی کرده‌اند. در تلقی ما، با امعان نظر در مبانی فلسفه اسلامی یعنی اصالت و تشکیک وجود (ر.ک: شیرازی، ۱۳۹۴، صص ۱۳۴-۱۳۵) و نیز عالم مثال یا خیال (ر.ک: سهروردی، ۱۳۷۳، صص ۲۱۱-۲۱۲؛ شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۱، صص ۲۶۳-۲۶۸)، می‌توان اذعان داشت که حقایق و اشیاء موجود در فضای سایبر، در کنار حقایق مادی و فیزیکی، اولاً از

سنخ "وجود عینی" یا خارجی بوده و ثانیاً واجد هویتی "مثالی گونه" یا نیمه‌مادی و نیمه‌مجرد هستند. توضیح اینکه؛ فضای سایبر، اگرچه به سبب منطق "صفر و یک" و دیجیتالی‌حاکم بر آن و جدایی اطلاعات (حقایق موجود در این عرصه) از ماده فیزیکی خود و یافتن صورتی انتزاعی گونه، از جهان فیزیکی متمایز بوده و واجد مختصات و احکام خاص خود است؛ اما خود، در جهان فیزیکی، بنیاد دارد؛ چه ابزار و ادوات مادی ساخته دست انسان، به مثابه زیرساخت، بنیاد و شرط ورود به این فضا عمل می‌کنند. بدین سان، انسان امروزی، در راستای اتصال و اتحاد سیال با حقایق و اثره‌های دیجیتالی، به درک سطح و مرتبه‌ای از واقعیت (واقعیت مجازی) نائل می‌شود. پس واقعیت مجازی، به مثابه امر پیش‌روی ما، از نحوه‌ای وجود عینی برخوردار است. همچنین از سویی موجودات دیجیتالی دارای شکل، مقدار و اندازه هستند و می‌توان آنها را در قالب تصویر، صدا و ... به وسیله حواس درک کرد، اما از سوی دیگر این موجودات، فاقد برخی مختصات اشیاء فیزیکی (مانند قائم به خود بودن، جرم داشتن و ...) هستند، پس می‌توان آنها را مثالی گونه یا شبه‌مثالی و، هرچند با تسامح، نیمه‌مادی و نیمه‌مجرد لحاظ کرد. در حقیقت؛ به نظر نمی‌رسد که وجود عینی، آن گونه که قاطبه فلاسفه اسلامی باور داشته‌اند، منحصر در سه موطن حس، خیال یا مثال، و عقل باشد (برای نمونه، نک: شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۴۳۵)؛ چه امروزه فضای سایبر نیز، به‌عنوان موطن دیگری از وجود عینی مطرح است که ظرف هستند‌ها یا اثره‌های مجازی است. بالطبع موجودات یا هستندگان عینی نیز صرفاً منحصر در محسوس، متخیل یا متمثل، و معقول نبوده؛ بلکه، به باور ما، موجودات دیجیتالی یا سایبری نیز سنخ نوینی از هستندگان عینی می‌باشند که از هویتی مثالی گونه (نیمه‌مادی و نیمه‌مجرد) برخوردارند. تفصیل مطلب اینکه، منطقیون و فلاسفه اسلامی، وجود را بر چهار قسم یا مرتبه دانسته‌اند: عینی، ذهنی، لفظی و کتبی (خوانساری، ۱۴۰۰، ص ۷۰). طبعاً آنچه بیشتر برای آنان مهم بوده است، وجود عینی است که در خارج از ذهن انسان است؛ اگرچه ذهن نیز، طبق نظریه «نفس الامر»، مرتبه‌ای از مراتب

عین و واقع است (مصباح یزدی، ۱۳۸۳، صص ۱۴۳-۱۴۴). در واقع؛ وجود، ضمن داشتن اصالت، دارای این ویژگی است که در همه قلمروهای ممکن، ساری و جاری می‌شود و به یک عرصه خاص، محدود نمی‌گردد؛ گاه در ظرف عین و خارج است و گاه، تحت شرایطی، به ظرف ذهن وارد می‌شود. به قول قائلان به نظریه «وجود ذهنی»، یک و همان ماهیت است که یک‌بار در عین و بار دیگر در ذهن، محقق و موجود می‌شود؛ اگرچه آنچه در عین و خارج است، منشأ آثار قوی است و آنچه در ذهن است، منشأ آثار ضعیف (مطهری، ۱۳۶۰، صص ۵۲-۵۴)، مع الوصف؛ همین وجود ذهنی، منشأ آگاهی و شناخت انسان است که برای انسان اهمیتی بسزا دارد. فلاسفه اسلامی توضیح داده‌اند که هریک از اقسام یا مراتب وجود اصیل، دارای احکامی مخصوص به خود هستند و نباید بین این نحوه وجودات و احکام آنها خلط کرد (شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۵۸۱).

در بحث از حیث هستی‌شناختی فضای سایبر، باید بررسی کرد که واقعیت سایبری، چه قسم یا نحوه‌ای از وجود است و چه نسبتی با دیگر اقسام و انحاء وجود دارد؟ به نظر می‌رسد در این مبحث، دست کم با سه پرسش مواجهیم: ۱. آیا وجود در چهار قلمرو عینی، ذهنی، لفظی و کتبی باقی می‌ماند یا می‌تواند خود را بگستراند و به قلمروهای دیگری از جمله قلمرو سایبر هم سرایت کند؟ ۲. اگر واقعیت سایبری نحوه‌ای از وجود عینی است، آیا وجود عینی، منحصر در محسوس، متخیل یا متمثل، و معقول است یا پدیده‌های سایبری را نیز شامل می‌شود؟ ۳. آیا واقعیت سایبری، دارای وجود حقیقی است یا اعتباری؟ در پاسخ به پرسش نخست باید گفت، وجود، حقیقتی سیال و امری انبساط‌پذیر است. به تعبیر فلاسفه اسلامی، اگر قلمرویی شایسته دریافت فیض وجود گردد، وجود خود را در آن ساری و جاری می‌کند (شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۶، ص ۱۱۷). فضای سایبر نیز یکی از این قلمروهاست که به وسیله انسان و فناوری وی ایجاد شده و ظرفیت دریافت فیض وجود را داشته، پس "وجود" در آن ساری و جاری شده است و این می‌تواند قسم یا مرتبه مستقلی از وجود (در عرض وجودات عینی،

ذهنی، لفظی و کتبی) لحاظ شود (در آینده نیز ممکن است قلمروهای دیگری به همین شیوه ایجاد شوند؛ چنان‌که روزی انسان تصور ایجاد رادیو و تلویزیون را نداشت، تصور ایجاد رایانه و واقعیت‌های سایبری را نداشت، اما همگی ایجاد شدند). در واقع؛ از منظر فلسفه اسلامی، وجود خارجی و ذهنی، به منزله دو نحوه وجود برای ماهیت نوعی واحد مطرح‌اند.<sup>۱</sup> برخی معتقدند که امروزه در پرتو گشودگی فضای سایبر، وجود سایبری یا دیجیتالی، که از هویتی ویژه برخوردار است، نیز سنخ جدیدی از وجود را تشکیل داده است (کیان‌خواه، ۱۴۰۱، ص ۱۱۰)؛ از این منظر، وجود خارجی، ذهنی و سایبری، به‌عنوان انحاء و اطوار مختلف وجود مطرح‌اند و بر اساس اصل تشکیکی وجود، هر یک از این سه، از درجه و مرتبه خاصی از واقعیت برخوردار است. لیکن در تلقی ما وجود سایبری را می‌توان مرتبه‌ای از وجود خارجی و عینی دانست، اگرچه نه از سنخ موجودات مادی و فیزیکی یا موجودات عقلی و مجرد، بلکه موجودی مثالی‌گونه یا شبه مثالی. در واقع؛ مسأله این است که چندان معلوم نیست که اطلاق وجود، در عرض وجودات خارجی، بر لفظ و کتابت تا چه اندازه دقیق بوده و آیا الفاظ و مکتوبات حقیقتاً انحاء مستقلی از وجود - غیر از اشیاء خارجی - هستند یا نه؛ چه الفاظ و مکتوبات نیز نحوه‌ای از وجودات عینی هستند و در عالم خارج موجودند. در واقع، وجودات لفظی و کتبی، نسبت به اشیاء خارجی متناظرشان، وجودات لفظی و کتبی هستند، ولی خودشان بعینه در عالم خارج تحقق دارند. به همین قیاس؛ آشکار نیست اطلاق وجود، در عرض وجودات خارجی، بر واقعیت‌های سایبری تا چه اندازه دقیق باشد و آیا امور سایبری حقیقتاً نحوه مستقلی از وجود، غیر از اشیاء خارجی، هستند یا نه؛ چه این واقعیت‌ها نیز نحوه‌ای از وجودات عینی هستند و در عالم خارج موجودند. به نظر می‌رسد، وجودات سایبری، نسبت به اشیاء خارجی متناظرشان، وجودات سایبری هستند، ولی خودشان بعینه در عالم عینی و خارجی تحقق دارند.

۱. پس از این، توضیح خواهیم داد که چرا می‌توان از وجودات لفظی و کتبی صرف‌نظر کرد.

بنابر نکات فوق، ممکن است بتوانیم به پرسش دوم نیز پاسخ گوئیم. در تلقی ما، واقعیت سایبری را می‌توان نحوه‌ای از "وجود عینی" یا خارجی دانست. در واقع؛ وجود عینی یا خارجی، منحصر در سه قسم: محسوس، متخیل یا متمثل، و معقول نیست؛ بلکه واقعیت سایبری، قسم چهارم وجود عینی و در عرض این سه است (خیالی یا مثالی نیست، بلکه مثالی گونه یا شبه‌مثالی است).

فضای سایبر، عرصه و قلمرو نوینی از بسط، ظهور و سریان وجود در دوره معاصر است که با توجه به ویژگی‌ها و مؤلفه‌های خاص آن، یعنی ابدیت نسبی زمانی، فشردگی فضا-زمان، حذف فاصله فیزیکی، و امکان تجربه سنخ جدیدی از حضور (حضور از راه دور)، همچون جهانی ناملموس و بی‌مرز و عرصه‌ای فارغ از بند زمان و مکان است و ابره‌های موجود در آن، در عین بنیاد داشتن در جهان مادی و فیزیکی، شبیه به عالم مثال یا خیال (نه عین آن) هستند که شمار بسیاری از اندیشمندان مسلمان به آن معتقد بوده و در جهت اثبات آن، برهان اقامه کرده‌اند. عالم مثال یا خیال بر دو قسم است: منفصل و متصل. عالم مثال منفصل، مثال اکبر یا مثال مطلق، حد واسط و میانه عالم محسوس و معقول است؛ به گونه‌ای که حقایق موجود در این موطن، قائم به ذات خود بوده و در عین تجرد از ماده (به دلیل قیام به خود، نه به ماده و نیز فقدان جرم)، واجد برخی عوارض مادی (مانند شکل، مقدار و اندازه) هستند. اما عالم مثال متصل، مثال اصغر یا مثال مقید، همانا مرتبه مثالی وجود انسان و ظرف صور ادراکی خیالی او بوده که قیام وجودی (نه حلولی)<sup>۱</sup> به نفس انسان دارند.

---

۱. نزد فلاسفه مشاء، صورت‌های ذهنی، عرض و از سنخ کیف نفسانی بوده و حال در نفس و قائم به قیام حلولی به نفس اند. آنان ضمن تصریح به مادی بودن ادراک حسی و خیالی، صرفاً ادراک عقلی را مجرد از ماده دانسته، بر این باورند که ادراکات، حاصل تجرید یا تقشیر صورت یا ماهیت معلوم از عوارض و لواحق مادی آن است. در ادراک، به واسطه رویارویی نفس با شیء محسوس، صورت آن شیء در نفس حلول کرده، به گونه‌ای که نفس نه فاعل و موجد بلکه محل، قابل و پذیرنده صورت‌هاست (ابن سینا، ۱۳۷۵، ص

با نظر داشت نکات فوق، برخی معتقدند فضای سایبر و ابژه‌های موجود در آن، از برخی جهات، شبیه عالم مثال متصل هستند. در واقع؛ انسان و عالم مادی و محسوس، بنیاد و اساس فضای سایبر هستند؛ چه این فضای برساخته، به دست انسان و به یاری ابزارهای مادی گشوده شده است؛ لذا، فضای سایبر و ابژه‌های آن، هم به انسان و هم به جهان مادی، قیام وجودی دارند، پس شبیه صورت‌های موجود در عالم مثال متصل هستند (قائمی‌نیا، ۱۴۰۰، ص ۱۱۲). از این منظر، فضای سایبر و امور موجود در آن، به جهت قیام وجودی به غیر (انسان و ادوات و ابزارهای مادی)، شبیه عالم مثال متصل و صورت‌های موجود در آن است که قیام وجودی به غیر (نفس انسان) دارند. طبعاً از آنجا که صورت‌های موجود در عالم مثال منفصل، ذوات قائم به خود هستند، ولی ابژه‌های موجود در فضای سایبر، قائم به غیر می‌باشند، نمی‌توان فضای سایبر را به عالم مثال منفصل تشبیه کرد. لیکن -در تلقی ما- نظر به واقعی و خارجی بودن فضای سایبر و ابژه‌های موجود در آن و اینکه در ظرف و موطنی مستقل از نفس انسان تحقق دارند (ظرف و موطن سایبر که در درون نفس ما نیست، بلکه در پیش‌روی ما قرار گرفته است)، می‌توان بر وجود شباهت‌هایی میان فضای سایبر و عالم مثال منفصل نیز حکم

---

۸۱-۸۴). اما در حکمت متعالیه ملاصدرا، نظر به مبانی خاصی از قبیل: اصالت وجود، تشکیک وجود، تجرد ارکان معرفت (علم، عالم و معلوم) در همه اقسام و مراتب ادراک، اتحاد علم و عالم و معلوم، قدرت نفس بر خلق و ایجاد و انشاء صورت و ...، صورت‌های ذهنی که خود از سنخ وجود (نه عرض و کیف نفسانی) بوده و مجرد از ماده‌اند، قائم به قیام صدوری و وجودی به نفس هستند و از منشئات نفس در مرتبه مثالی آن (مثال متصل) به‌شمار می‌آیند. به عبارت دیگر، در فرایند حصول ادراک و به هنگام مواجهه و رویارویی نفس با شیء محسوس خارجی، صورت آن شیء، در ذات نفس حلول نکرده؛ بلکه نفس، پس از رویارویی با شیء خارجی، به وزان شیء خارجی، در مرتبه مثالی خود، وجود برتر (نه ماهیت یا مفهوم) شیء خارجی را انشاء کرده که از تجرد مثالی برخوردار بوده و متحد با نفس (عالم) و معلوم بی‌واسطه نفس و قائم به قیام وجودی یا صدوری به آن است. در واقع؛ نفس، فاعل و صور علمی، فعل آن هستند (شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۱، صص ۲۶۳-۲۶۸).

کرد. اما در پاسخ به پرسش سوم باید گفت، فضای سایبر از وجود "حقیقی" برخوردار است و نمی‌توان آن را دارای وجود "اعتباری" دانست. در سنت اسلامی، وجود یا موجود بر دو قسم است: تکوینی یا حقیقی و اعتباری. حقیقی، آن است که به وجود واقعی در عالم تحقق دارد و مشتمل بر محسوس، متخیل یا متمثل، و معقول؛ یا به تعبیری فیزیکی، مثالی، و مجرد تام می‌شود (مانند اشیاء مادی، انسان و حیوان و گیاه، فرشتگان و خدا)؛ اما اعتباری، آن است که به وجود واقعی در عالم تحقق ندارد، بلکه امری است که شرع یا عرف یا ذهن عقلا آن را برای اغراض عملی در زندگی انسان وضع کرده است و شامل قراردادی، حقوقی، تنزیلی، تشریحی و ... می‌شود (مانند زوجیت، ملکیت، ریاست، حاکمیت و ...).<sup>۱</sup> واقعیت‌های سایبری نیز -چنان که پیشتر اشاره شد- واقعاً در عالم تحقق دارند و وضعی یا قراردادی نیستند؛ پس حقیقی‌اند، نه اعتباری؛ لیکن سنخ آنها مستقل از موجودات محسوس، متخیل یا متمثل، و معقول است، در عرض اینها جای دارد و می‌توان از آن به «موجود سایبری» تعبیر کرد. بنابر مجموعه نکات فوق، می‌توان دریافت که فضای سایبر، یکی از اقسام یا انحاء وجود عینی و واجد هویتی مثالی گونه است و همانند دیگر اقسام و انحاء وجود، احکام و مختصات خاص خود را دارد.

### ۳. واقع‌گرایی دیجیتال

طرح پرسش از واقعی یا غیرواقعی (موهوم یا خیالی) بودن جهانی که در آن زندگی می‌کنیم و نیز کاوش و دقت‌نظر فلسفی در کشف ماهیت آن، همچون مسأله‌ای به قدمت تاریخ اندیشه بشر، با پیدایش و گسترش فضای سایبر، همچون زیست‌جهان دوم انسان معاصر، در سیمایی

---

۱. حقیقی و اعتباری، دارای معانی و تعابیر مختلفی هستند، هم از حیث هستی‌شناختی و هم از حیث معرفت‌شناختی. برای مطالعه بیشتر در این باره، ر.ک: طباطبایی، ۱۴۰۰، صص ۲۰۰-۲۰۱؛ مطهری، ۱۳۷۶، ص ۳۷۱؛ مصباح یزدی، ۱۳۶۶، صص ۱۷۸-۱۸۰.

تازه دوباره مطرح شده است. متفکران غربی "واقع‌گرایی" (Realism) را به: مابعدالطبیعی یا هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، و زبانی یا معناشناختی تقسیم کرده‌اند.<sup>۱</sup> در بحث از واقع‌گرایی هستی‌شناختی، که محل بحث کنونی ماست، پرسش این است که آیا فضای سایبر و محتواهای آن صرفاً اموری موهوم و خیالی‌اند یا از درجه و میزانی از واقع‌مندی برخوردارند و در این صورت نحوه و سنخ این واقعیت و واقع‌گرایی متناسب با آن چیست؟ پذیرش شق دوم، به این مطلب خواهد انجامید که فضای سایبر، واقعی است و از واقع یا نفس‌الامر متناسب برخوردار است که "واقعیت سایبری" (Cyberreality) نام دارد و نیز واقع‌گرایی هستی‌شناختی خاصی (مادی-مجازی) در خصوص آن مطرح است که می‌توان از آن به "واقع‌گرایی دیجیتالی" (Digital realism) تعبیر کرد. با رشد گسترده فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی و قرارگرفتن بشر در آستانه ورود به -اصطلاحاً- "عصر زتابایت"<sup>۲</sup> (ر.ک: فلوریدی، ۱۳۹۷، ص ۱۸)، سنخ جدیدی از واقعیت یعنی "واقعیت مجازی" (Virtual reality) -یا به تعبیر دقیق‌تر، واقعیت سایبری- ایجاد شده است؛ پس اینک ما با بسط و گسترش مفهوم واقعیت مواجهیم. در واقع؛ به موازات رشد و پیشرفت آدمی در علوم رایانه، دستیابی او به فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی و در نهایت گشودگی فضای سایبر و ظهور اینترنت، امکان شبیه‌سازی امور، فارغ از ماده فیزیکی و این‌بار در ماده "بیت"<sup>۳</sup> و در قالب و زبان دیجیتالی فراهم شده؛ به این ترتیب، به تصریح لوچیانو فلوریدی، امروزه امر

۱. برای مطالعه اجمالی اقسام سه‌گانه واقع‌گرایی، ر.ک: فعالی، ۱۳۷۹، ص ۱۷۹.

۲. زتابایت (Zettabyte)، واحد بزرگی از اطلاعات رایانه‌ای است که برابر ۱۰۰۰ اگزابایت یعنی ۱۰۲۱ بایت است. البته واحدهای بزرگتر از زتابایت نیز تعریف شده‌اند. لذا عصر زتابایت، کنایه از حجم بسیار انبوه اطلاعات موجود در فضای سایبر در دوره پیش‌روست.

۳. بیت (Bit)، کوچک‌ترین واحد اطلاعات بوده و عبارت است از حضور یا غیاب یک نشانک، یعنی یک ۰ یا ۱ (فلوریدی، ۱۳۹۷، ص ۵۰).

واقعی و حقیقی، منحصر در امور مادی قابل لمس نبوده، بلکه امور یا اشیائی را که فیزیک-زدایی (Dephysicalized) شده و از هویتی انتزاعی گونه برخوردارند نیز شامل می‌شود (Floridi, 2014, p 50). مارشال مک لوهان معتقد بود، «امروزه رایانه‌ها در حکم وسیله‌ای برای ترجمه و برگردانیدن تمامی حواس، کدها، علامت‌ها و زبان‌های مختلف است» (مک لوهان، ۱۳۷۷، ص ۹۱)؛ اما اینک فضای سایبر یا جهان دیجیتال، صرفاً بازنمایی جهان فیزیکی (آنالوگ) نبوده، بلکه عرصه جدیدی از هستی و "واقعیتی در دل واقعیت دیگر" (واقعیتی در درون واقعیت فیزیکی) است. در دوره معاصر، واقعیت مجازی، اگرچه در سایه رشد فناوری، هویتی سیال و ماهیتی جمعی یافته، اما خود مرتبه و سطحی از واقعیت را تشکیل می‌دهد؛ لذا چنین نیست که واقعیت مجازی، موهوم و مجاز صرف باشد. به تصریح دیوید چالمرز، شماری از اندیشمندانی که در باب فضای سایبر و واقعیت مجازی بسط سخن داده‌اند، آن را فضایی صرفاً "برساخته" (Construct) (وابسته به ذهن انسان) دانسته و بر خیالی و موهوم بودن واقعیت مجازی حکم کرده‌اند. او به تأسی از مایکل هایم، این دیدگاه غالب را پندارگرایی مجازی (Virtual fictionalism) یا ناواقع‌گرایی مجازی دانسته و ضمن رد آن، به طرح رئالیسم یا واقع‌گرایی مجازی (Virtual realism) می‌پردازد. بنابر واقع‌گرایی مجازی چالمرز، اشیاء یا هستندگان مجازی (ابژه‌های مجازی)، واقعاً وجود داشته و از نحوه خاص و نوینی از وجود یعنی "وجود دیجیتالی" (Digital existence) بهره‌منداند (Chalmers, 2016, p 309). این موجودات نه مرکب از اتم و کوارک<sup>۱</sup>، بلکه از سنخ بیت و اطلاعات بوده و نتیجه فرایندهای واقعی دیجیتالی‌اند (Chalmers, 2022, p 115-116). در حقیقت؛ ابژه‌های مجازی ریشه در جهان مادی و فیزیکی داشته و بر روی رایانه‌های واقعی وجود دارند؛ به همین دلیل، بخشی از دنیای حقیقی‌اند. همچنین، حوادث و اتفاقات در فضای

---

۱. اجزاء تشکیل دهنده هسته هر اتم (Atom) یعنی پروتون و نوترون، حاصل ترکیب ذره بنیادی تری به نام کوارک (Quark) می‌باشند. کوارک‌ها به منزله اجزاء پایه‌ای تشکیل دهنده ماده لحاظ شده‌اند.

سایبر از سنخ وهم و خیال نبوده و واقعاً رخ می‌دهند. پس تجارب ادراکی ما از آنها بدون واقعیت نیستند (اوشیل، ۱۳۹۹، ص ۶۱) و این تجربیات به‌اندازه تجارب غیرمجازی ارزشمندند (Chalmers, 2016, p 310). چالمرز با تکیه بر سه ویژگی کلیدی فضای سایبر یعنی تولیدشدگی توسط رایانه، غوطه‌وری (Immersion) و تعاملی بودن، تصریح می‌کند که فضای سایبر واقعی بوده و تجارب انسان در این عرصه، دست کم اندکی شبیه تجارب آدمی در جهان واقعی است (Ibid, p 311). توضیح این که فضای سایبر و ابژه‌های موجود در آن، حاصل فرایندهای واقعی رایانه‌ای‌اند؛ لذا این فضا در جهان واقعی فیزیکی ریشه دارد و برای اشاره به آن می‌توان از تعبیر واقعیتی در دل واقعیت دیگر بهره برد. همچنین، کاربران به‌دلیل غوطه‌وری کامل حسی در این عرصه، این جهان را واقعی، گاه حتی واقعی‌تر از دنیای فیزیکی، پنداشته و به جنبه برساخته بودن آن التفاتی ندارند. به‌علاوه، ابژه‌های مجازی، اگرچه به لحاظ ماهوی با ابژه‌ها یا موجودات مادی و فیزیکی تفاوت داشته و در قیاس با این موجودات، واقعی به نظر نمی‌رسند، لیکن واقعی‌پنداشتن آن‌ها اساساً در گرو نحوه تعامل کاربران با این ابژه‌هاست؛ به‌عنوان نمونه، سطل زباله موجود در صفحه نمایش رایانه، اگرچه در راستای قیاس با همتای فیزیکی خود، واقعی نبوده، بلکه صرفاً امری ساختگی و از سنخ بیت است؛ اما در پرتو حضور و تعامل کاربر، به‌عنوان موجودی واقعی تلقی شده که واجد کارکردی مشابه همتای فیزیکی خود است (Heim, 1993: 136). در واقع؛ «واقعیت مجازی به هر بازنمایی الکترونیکی تعریف می‌شود که می‌توان با آن تعامل داشت» (قائم‌نیا، ۱۴۰۰، ص ۸۶)؛ پس کاربران، در پرتو اتصال و ورود به جهان سایبر و تعامل با آن، به تجربه سنخ جدیدی از واقعیت یعنی واقعیت مجازی نائل می‌شوند که خیالی و موهوم نبوده، بلکه از سنخ واقعیت است.

بنابر نکات پیشگفته، فضای سایبر، توهم محض نیست و بهره‌ای از واقعیت و وجود دارد؛ چه واقعاً در پیش روی ما قرار گرفته و ما را به گونه‌ای فزاینده به خود مشغول داشته است.

#### ۴. فضای سایبر همچون «واقعیت حاد»

طبق نظر ژان بودریار جامعه‌شناس و نظریه‌پرداز پسامدرن، جهان امروز، در راستای جانشینی تصویر و بازنمودِ صرف به جای امور عینی و واقعی پنداشتن آن، سبب محو شدن و در نهایت مرگ واقعیت شده است (Baudrillard, 1983, p 2). توضیح اینکه، از دیدگاه هایدگر، نظر به ماهیت زمان‌مند، ادواری و تاریخی "حقیقت" همچون آلتیا (Alethia) یا ناپوشیدگی، فناوری - که واژه امروزی آن (Technology) مشتق از واژه یونانیِ تخته (Techne) (به منزله نحوه‌ای انکشاف و آگاهی که در عین حال مهارت نیز هست) بوده و ماهیت آن گشتل (Gestell) یا قالب‌بندی است - نحوه‌ای خاص از انکشاف یا ناپوشیدگی (الٹیا) است که در عین حال پوشیدگی (لثیا/Lethia) نیز می‌باشد (Heidegger, 1977, p 12-13). او بر این باور است که در دوران جدید، در پرتو بسط علم مدرن و ظهور فناوری، همچون نحوه نوین ظهور وجود و به مثابه یک حوالت و تقدیر و نیز تنزل انسان به فاعل شناسا و هستنده‌ای محاسبه‌گر و الگوساز، جهان به تصویری مصنوع و برساخته بدل شد که پیوسته متعلق شناخت علمی واقع می‌شود و به عنوان منبع بهره‌برداری و مجموعه‌ای از ابژه‌ها تأویل و تفسیر می‌گردد (احمدی، ۱۳۸۹، صص ۳۳۹-۳۴۵)؛ در نتیجه، فناوری به معنای کنونی‌اش یعنی ساختن و تولید کردن، منجر به محدود شدن امکانات هستی انسان و پوشیدگی وجود همچون حقیقت شده است.

اگرچه دیدگاه هایدگر ناظر به فناوری‌های ماشینی است، اما قابل تعمیم به فناوری اطلاعات (Information Technology) نیز است. واژه Information، مشتق از فعل Inform بوده که نه لزوماً به معنای گفتن چیزی یا ارائه برخی امور وقوعی (Facts)، بلکه به معنای "منکشف کردن" نیز است؛ به دیگر سخن، ماهیت اطلاعات، به ظهور در آوردن حقیقت مستور است و این در حالی است که با ظهور فناوری اطلاعات، اطلاعات به بازنمودی صرف و تصویری مصنوع، یعنی روگرفت، که از اصل، قابل بازشناسی نیست، تنزل یافته و منجر به

پوشیدگی حقیقت شده است (Introna, 2002, p 232-235). در عین حال، آن‌گونه که می‌توان از دیدگاه بودریار استنباط کرد، وجود سایبری اکنون قلمروهای پیشین وجود را درنوردیده، بر آنها سیطره یافته و تا حدی جایگزین آنها شده است؛ چندان که گویی این نحوه وجود، واقعی‌تر از وجود عینی و خارجی شده است (یا دست‌کم واقعی‌تر از آن می‌نماید). توضیح اینکه، بودریار تفکیک مهمی را مطرح می‌کند: در دوره مدرن، تصاویر و نشانه‌ها واقعیت را "بازنمود" (Representation) می‌کردند؛ اما در دوره پسامدرن، این رابطه تغییر کرد؛ بدین معنا که مرز واقعیت و بازنمود از بین رفت و بلکه رابطه معکوس شد، یعنی واقعیت تبدیل شد به یک روگرفت (Copy) از بازنمودها. بازنمودها به‌جای بازنمایی واقعیت، از همدیگر تقلید می‌کنند و به یکدیگر ارجاع می‌دهند. این شبکه از بازنمایی‌ها «واقعیت حاد» (واقعیت گرافه/مفرط، ابر واقعیت) (Hyperreality) نام دارد. در حقیقت؛ واقعیت مجازی اکنون قلمروهای دیگر واقعیت از جمله جهان و اشیاء فیزیکی را در خود هضم کرده، بر آنها سیطره کامل یافته و اساساً جایگزین آنها شده است. بنابراین، جهان پسامدرن، جهان "وانمود" یا شبیه‌سازی (Simulation) است. منظور بودریار این است که بازنمودها، واقعیت را شبیه‌سازی می‌کنند؛ پس در دوره معاصر، ما واقعیت را نداریم، بلکه شبیه واقعیت را داریم. در اینجا مفاهیمی مانند تکرار و تکثیر، بازتولید، تولید نشانه‌ها، شبیه‌سازی، فراواقعیت و ... قابل طرح‌اند. از دید بودریار، نشانه‌ها، که زمانی به واقعیت ارجاع می‌دادند، اکنون جایگزین واقعیت شده‌اند. در مورد نسبت نشانه و واقعیت، چهار مرحله وجود داشته است: ۱. نشانه‌ها گاه واقعیت را بازنمود می‌کنند؛ ۲. گاه واقعیت را پنهان می‌کنند؛ ۳. گاه ناواقعیت را بازنمود می‌کنند؛ و ۴. گاه خودشان واقعیت را می‌سازند، یعنی جای واقعیت را می‌گیرند. ما اکنون در مرحله چهارم قرار داریم. در دنیای معاصر، وانموده، واقعیتی را برمی‌سازد که از واقعیت عینی، حادث‌تر است. به این معنا ما اکنون وارد جهان "فراواقعی" شده‌ایم. تعابیر بودریار در این باره قابل توجه است: «در جهان معاصر، تصویر

دیگر یک بازنمایی از واقعیت نیست، بلکه خود به یک واقعیت حاد بدل شده است که واقعیت را در وانمودگی‌اش تولید می‌کند» (Baudrillard, 1983, P 13-14).

بدین‌سان فضای سایبر نیز واقعیت ویژه خود را تولید می‌کند که از واقعیت عینی هم واقعی‌تر به نظر می‌آید. از جهت معرفت‌شناختی، آنچه اکنون از واقعیت درک می‌کنیم، صرفاً تصویری است که به ما نشان داده می‌شود. فضای سایبر به مثابه دریاچه‌نگاه ما به جهان مادی عمل می‌کند، دستگاه معرفتی ما را تسخیر می‌کند و شبیه‌سازی‌های خود را بر آن تحمیل می‌کند. این‌گونه در جهان امروز، مرز واقعیت و مجاز، مخدوش شده و مجاز جای واقعیت را می‌گیرد، بلکه از واقعیت هم واقعی‌تر جلوه می‌کند. در واقع؛ امکان روگرفت، تبدیل و تکثیر آنی اطلاعات که به دنبال بسط فزاینده فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی و دیجیتالی شدن اطلاعات میسر شده، منجر به ورود انسان به ساحت "حقیقت مصنوع" و عصر اصالت واقعیت حاد، یعنی واقعیت شبیه‌سازی شده، گردیده است. در حقیقت؛ در سایه تکوین و پیدایش فضای سایبر، دیجیتالی شدن اطلاعات و لذا فراهم آمدن امکان تکثیر و روگرفت آنی و بی‌شمار اطلاعات یا همان حقایق و ابژه‌های مجازی (سلسله نامتناهی از روگرفت‌ها)، انسان به ساحت جعل واقعیت و عصر واقعیت حاد کشیده شده است: «یک تعریف ممکن از امر واقعی این است: «آنچه می‌توان برای آن یک بازنمود هم‌ارز تدارک کرد .... در نتیجه این فرایند بازتولید، امر واقعی، نه تنها آن چیزی می‌شود که می‌تواند بازتولید شود، بلکه آن چیزی می‌شود که همواره از پیش بازتولید شده است: امر واقعی حاد (Hyperreal)» (Baudrillard, 2001, p 145-146).

## ۵. مختصات هستی‌شناختی فضای سایبر

بررسی مختصات یا مؤلفه‌های خاص فضای سایبر از مجرای رویکرد هستی‌شناسانه به این فضا، در راستای به تصویر کشیدن وجوه تمایز فضای سایبر یا جهان دیجیتال از جهان فیزیکی یا آنالوگ و نیز کشف چرایی و چگونگی بروز تحولات هستی‌شناختی حاصل از گشودگی این قلمرو نو، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌نماید؛ چه از مجرای این تأمل و دقت‌نظر

هستی‌شناسانه، آشکار خواهد شد که تفاوت دو ساحت آنالوگ و دیجیتال، به‌رغم حضور در بستر هستی‌مشترک، که همانا واقعیت مادی و فیزیکی است، واقعیتی که بنیاد و اساس هر دو ساحت را تشکیل داده است، برآمده از منطق حاکم بر این دو فضا است که نیاز به کاربست زبانی متفاوت را هم مطرح می‌کند (عاملی، ۱۳۹۶، ص ۱۲۷). بنا بر جهات فوق، در ادامه، اهم مختصات هستی‌شناختی فضای سایبر بیان خواهد شد که عبارتند از: دیجیتالی‌بودن، ابدیت نسبی زمانی، گسستگی مکان از زمان و طرح مسأله فضای بی‌مرز، حافظه مجازی، فرامتنی یا هاپیرتکست بودن، و شبکه‌ای و تعاملی بودن.

#### الف. دیجیتالی بودن

به‌موازات ورود انسان به عصر فناوری و گشودگی فضای سایبر و لذا فراهم شدن امکان شبیه‌سازی و ذخیره اطلاعات در ماده بیت‌ها و صورت‌بندی آن در قالب منطق و زبان ریاضی صفر و یک، سنخ جدیدی از وجود یعنی وجود دیجیتالی، که در برابر وجود آنالوگ یا فیزیکی است، به منصفه ظهور رسید. «دیجیتال، زبان صفر و یک رایانه‌ای است که در آن هر نوع اطلاعاتی به مجموعه معناداری از صفر و یک ترجمه می‌شود» (همان، ص ۱۳۸). بنابراین دیجیتالی‌بودن، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های فضای سایبر است که حقیقتاً بخش عمده‌ای از تحولات هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی حاصل از گشودگی این فضا ریشه در همین مؤلفه دارد. وجود دیجیتال برخلاف وجود آنالوگ، که تابع قوانین طبیعت و محکوم به اصطکاک و فرسایش بوده و تغییر در آن از سنخ سخت‌افزار است، تابع جهان محاسبات و قواعد ریاضی است و از انعطاف جهان ریاضی و قابلیت تغییر برخوردار بوده و تغییر در آن از سنخ نرم‌افزار است؛ به همین دلیل، ابژه‌های، سائیری که از ماهیتی دیجیتالی برخوردارند، واجد قابلیت تغییر و دست‌کاری سریع، امکان روگرفت، تبدیل و تکثیر سریع، نامتناهی شدن، شبکه‌ای شدن، فشرده، متراکم و کوچک شدن‌اند (همان، ص ۱۳۹). بدین‌سان، رویارویی انسان با جریان سیال اطلاعات که در سیر بی‌وقفه‌ای از ویرایش و تغییرات مدام به‌سر می‌برند و نیز

مواجهه او با روگرفت یا تصویری از واقعیت (نشستن روگرفت به جای واقعیت) و گاه فقدان ملاک دقیق جهت تمییز میان نسخه اصل و روگرفت، ظهور معرفت اطلاعات محور و دیگر تحولات بنیادین حاصل از ظهور این فضا را باید در خصلت بنیادی دیجیتالی بودن این فضا و منطق صفر و یک حاکم بر ابژه‌های آن جست.

### ب. ابدیت نسبی زمانی

در پی گشودگی قلمرو نوظهور سایبر و حذف عناصر فاصله، حرکت و سرعت همچون مؤلفه‌های اثرگذار بر روند و گذر زمان و شدن یا صیوروت اشیاء، مفهوم نوینی از زمان یعنی "زمان هندسی" در برابر زمان خطی مطرح شد. توضیح اینکه، زمان در جهان فیزیکی یا آنالوگ، عَرَض (کم متصل غیر قارالذات)، بعد چهارم اشیاء مادی، معیار سنجش این اشیاء، معنابخش به منطق بودن و نبودن این اشیاء، بستر فرایند شدن یا صیوروت موجودات جهان، و معیار تعیین سطح ارتباطات و فرایندهای ارتباطی است. بنابراین، زمان نزد فیزیک‌دانی چون اسحاق نیوتون، امری مطلق، عینی و ظرف امور واقع است (Newton, 1999, p 106). با ظهور آلبرت انیشتین و طرح نظریه نسبیت،<sup>۱</sup> زمان، امری نسبی دانسته شد که گذر آن، در گرو مؤلفه حرکت و سرعت امر متحرک است (Huggett, Hofer And Read, 2006). بنابر مطالب فوق، در جهان آنالوگ، با مسأله استبداد زمان مواجهیم؛ در مقابل، در جهان دیجیتال، به دنبال حذف مؤلفه فاصله، مفاهیم حرکت و سرعت نیز رنگ باخته و معنای جدیدی از زمان، یعنی زمان هندسی مجازی شکل گرفته است. زمان در فضای سایبر، منطبق

---

۱. نظریه نسبیت (Theory of relativity)، دو نظریه نسبیت عام و خاص انیشتین را در بر می‌گیرد. نسبیت عام، نظریه‌ای هندسی برای گرانش است و به مسأله انحنای مکان-زمان می‌پردازد. نسبیت خاص که متضمن فرمول مشهور  $E=mc^2$  است، مفاهیم کلاسیک حرکت و زمان را به پرسش گرفته، تأثیری خاص بر مسأله همزمانی داشته است. این دو نظریه، قانون جهانی گرانش نیوتون را تعمیم داده و توصیفی یکتا از گرانش به‌عنوان یک ویژگی هندسی فضا و زمان به دست می‌دهند (ریس، ۱۴۰۰، صص ۹۹۷-۹۹۸).

با سرعت نور و واجد مختصات جدیدی بوده و از سنخ ذهن، روح و فکر است. همچنین، زمان مجازی به‌رغم عمل در درون جغرافیای ویژه خود، محدود به حضور فیزیکی اجسام و جغرافیایی خاص نبوده؛ لذا در فضای سایبر، نسبیّت انیشتین، جای خود را به مفهوم مطلق زمان داده و سیالیت و ابدیت نسبی در زمان مجازی به‌منزله خط بطلانی بر استبداد ناشی از حاکمیت زمان خطی است؛ چراکه «زمان مجازی از ظرفیت هندسی همزمان برخوردار است و مفهوم خطی از گذشته، حال و آینده را تبدیل به بستری پویا می‌کند که گذشته، حال و آینده در طبقات عمودی و نه لزوماً افقی قرار می‌گیرند» (عاملی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۰).

به‌این ترتیب، ظهور معنا و مفهوم نوینی از زمان، به‌منزله تحول بنیادین و رخداد عظیمی است که به‌دنبال گشودگی فضای سایبر اتفاق افتاده و وجه ممیز جهان دیجیتال از جهان پیشا-دیجیتال یا مادی است.

#### پ. گسستگی مکان از زمان و طرح مسئله فضای بی‌مرز

از جمله ویژگی‌های فضای سایبر، تغییر بنیادین معنای مکان، جدایی آن از زمان و رخداد "فضای بدون مرز" است. مکان در دنیای فیزیکی و مادی، ظرف وقوع رخداد‌های جهان مادی، محل دائمی فعالیت‌های انسانی، دارای جلوه‌ها و عناصر مادی، دارای محدودیت، محکوم به استبداد فیزیکی، واجد هویت و تابع فضا-زمان است. اما نظر به حذف فاصله فیزیکی و محو شدن معنای حرکت، که در پی ظهور فضای سایبر به وقوع پیوست، تحول در مفهوم مکان و تکون معنای جدیدی از آن، تطوّر بنیادین دیگری است که به‌دنبال پیدایش فضای سایبر و دو فضایی شدن زیست‌جهان انسان معاصر رخ داده است؛ چه در جهان مادی و فیزیکی است که پیمودن فواصل (مسافت-زمان) میان دو مکان، مستلزم طی زمان و انتقال و حرکت فیزیکی امر متحرک است؛ اما در دوران کنونی، بسط فزاینده فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، منجر به رهایی و گسست فضا و زمان شده، به‌همین جهت، امروزه در عصر پسامدرن، در پرتو انقلاب مفهوم سنتی زمان و طرح زمان هندسی مجازی، که منطبق با

سرعت نور است، با پدیده کوتاه شدن یا حذف فاصله‌های فیزیکی و از میان رفتن مرزهای مادی مواجهیم؛ براین اساس، فضا-زمان کوتاه‌تر شده و این دو، به گونه‌ای متقابل، محدودیت‌های یکدیگر را کاهش می‌دهند (همان، صص ۱۳۱-۱۳۳). در نتیجه، به دنبال تحول در معنای سستی زمان و مکان، بشر امروزی، فارغ از بند زمان و رها از استبداد مکان فیزیکی، قادر به تجربه سنخ جدیدی از حضور یعنی "حضور از راه دور" است که می‌توان آن را حالت و حد واسط میان حضور محض و غیاب محض (نحوه‌ای حضور جدید و خاص) دانست.

### ج. حافظه مجازی

حافظه مجازی دیجیتال و قابلیت ذخیره‌سازی حجم انبوهی از اطلاعات، از دیگر مؤلفه‌های بنیادین فضای سایبر و اینترنت است. حافظه مجازی، برخلاف حافظه آنالوگ، از پهنای گسترده و قابلیت ذخیره‌سازی بیشتری برخوردار بوده، بلکه اساساً قابل مقایسه با آن نیست. این حافظه، تابع متغیر زمان مجازی بوده و حجم وسیع و جریان سیالی از اطلاعات در این حافظه حضور فعال دارد؛ چنان که می‌توان مسامحتاً از تعبیر "حافظه همیشه زنده" جهت توصیف این سنخ حافظه بهره برد (همان، صص ۱۴۰). حافظه‌های ابری<sup>۱</sup>، به رغم پنهان بودن و نداشتن معماری یکسان، بنیاد و اساس زیست در اتمسفر جهان دیجیتال بوده و همچون حافظه‌هایی

---

۱. فضای ابری (Cloud storage)، الگویی از ذخیره‌سازی داده‌های رایانه است که در آن، داده‌های دیجیتال در فضاهایی موسوم به "ابر" ذخیره می‌شوند. این فضا حاصل مجموعه‌ای از میلیون‌ها رایانه است که بدون هیچ مرز مشخصی در هم تنیده شده و مانند رایانه‌های بزرگ و واحد کار می‌کنند. فضای ابری، با وجود پنهان بودنش، زندگی دیجیتالی ما را پیش می‌برد. وب (Web)، همان آساند ابریوند شده و فضای ابری، همان داده‌های ابریوند شده است. دلیل اصلی قرارداد هر چیزی در فضای ابری، اشتراک‌گذاری بدون کم و کاست داده‌هایش است. به علاوه، ویژگی‌های این فضا همواره به سرعت در حال تکامل است؛ چه اساساً هیچ معماری واحد و یکسانی برای این فضا وجود ندارد. ابزارها و ادوات ورود ما به عرصه سایبر (گوشی همراه، رایانه)، در واقع؛ پنجره‌هایی رو به سوی فضای ابری است (کلی، ۱۴۰۰، صص ۱۴۴-۱۴۵).

رها از بند جغرافیا و همواره در دسترس، امکان جستجو، یافتن و ذخیره‌سازی حجم انبوهی از اطلاعات را البته فارغ از بند زمان خطی و بدون نیاز به حمل همه سامانه‌ها و تجهیزات مربوط به ذخیره و انتقال اطلاعات، به کاربران خود اعطا می‌کنند (کلی، ۱۴۰۰، صص ۱۴۵-۱۴۶؛ کیان‌خواه، ۱۴۰۱، ص ۳۰). اندی کلارک و دیوید چالمرز، ضمن طرح برون‌گرایی فعال<sup>۱</sup> و اثبات بسط‌یافتگی شناخت<sup>۲</sup>، از فرضیه "ذهن گسترش یافته" (Extended mind) دفاع کرده و بر این باورند که ذهن آدمی، سیستم واحد و یکپارچه‌ای است که بخشی از آن درون جمعه و بخشی دیگر، خارج از آن، یعنی در محیط و جهان خارج قرار دارد. این دو متفکر بر این باورند که حصول فرایند شناخت در انسان، اصولاً حاصل ربط علی و اتحاد گونه ذهن و محیط خارجی و کنش متقابل و فعال این دو جزء به‌مثابه سیستمی یکپارچه است؛ در نتیجه، مغز دارای دو جزء یا دو بخش درونی و بیرونی بوده و هنگام استفاده از هر دو بخش، واجد کارکردی واحد و یکسان می‌گردد (Clark & Chalmers, 1998, p60). همچنین از دیدگاه کلارک، در دوران کنونی، ابزارها و فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، ذهن انسان را بسط داده؛ چه اساساً این ابزارها به غایت ادغام با مغزهای بیولوژیکی فردی طراحی شده‌اند (Clark, 2003, p 33-34)؛ در واقع؛ در عصر کنونی، اینترنت و فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، به‌منزله امتداد ذهن و حافظه آدمی مطرح‌اند؛ لذا ذهن، حافظه و گستره وجود آدمی، صرفاً محدود به ذهن و بدن فیزیکی خود نبوده؛ بلکه آدمی، به‌یاری فناوری‌های نوین، حافظه و وجود خود را به قلمروی فراتر از حدود و مرزهای بدن مادی خود گسترش داده است؛ به‌دیگرسخن، حافظه‌های مجازی، امتداد و دنباله حافظه‌های بیولوژیکی انسان‌اند؛ چراکه در دوران معاصر، بشر به‌جای استفاده از حافظه خود و

۱. در بیرونی‌گرایی (Externalism)، توجیه باورها در محدوده‌ای بیرون یا فراتر از حیطه عقل و استدلال فردی صورت می‌پذیرد.

۲. بسط‌یافتگی شناخت، اجمالاً به معنای فرارفتن امکانات شناخت از حدود و توانایی‌های درونی فرد است.

به‌خاطر سپردن اطلاعات، مجهول و مطلوب خود را از مجرای کاوش و جستجو در اینترنت و فضای ابری به‌دست می‌آورد (کلی، ۱۴۰۰، صص ۱۴۶-۱۵۰). بدین‌سان، پدیده حافظه مجازی، منجر به شکل-گیری سنخ نوینی از همزیستی انسان و ماشین، که قدرت و نیروی هیچ‌یک از این دو بر دیگری استیلا و برتری ندارد، شده است.

### ح. فرامتنی یا هایپرتکست بودن

فرامتنی (آبرمتنی) یا هایپرتکست (Hypertext) بودن، خاستگاه بروز تطورات عمیق هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی حاصل از گشودگی جهان سایبر است؛ چه حالت غالب فضای سایبر یا اینترنت، ابرمتن یا هایپرتکست بودن است (عاملی، ۱۳۹۶، ص ۱۴۷). اصطلاح هایپرتکست نخستین بار در دهه ۱۹۶۰، توسط تد نلسون، کاشف شبکه وب، جعل شد (Heim, 1993: 56). پیشوند انگلیسی Hyper، برگرفته از پیشوند یونانی هوپر (Huper) بوده که به‌معنای وراء، خارج یا در کنار یک چیز بودن است (عاملی، ۱۳۹۶، ص ۱۴۷)؛ بدین‌سان، هایپرتکست، متنی است که بر صفحه نمایشگر یا دیگر وسایل الکترونیکی نمایش داده شده و واجد ابرپیوندها یا هایپرلینک‌ها (Hyperlink) یا لینک‌های فعالی است که به منابع و متونی ورای متن، ارجاع داشته و ضمن اعطای قدرت‌گزینش و انتخاب بسیار برای کاربر، توانایی ارجاع سریع به متون یا محتواهای دیگر و نیز امکان حرکت در میان حجم وسیعی از اطلاعات موجود در فضای اینترنت و لذا کشف مطلوب و معلوم را برای او فراهم می‌آورند (کیان‌خواه، ۱۴۰۱، ص ۳۱). هایپرتکست بودن در برابر تک فضایی بودن مطرح است و به‌معنای غلبه بر جمله محدودیت‌های تفکر خطی و متون نوشتاری بوده که تا پیش از ظهور اینترنت و بسط تفکر شبکه‌ای، الگوی غالب تفکر بشر به‌شمار می‌آمد. در حقیقت؛ به‌موجب ویژگی فرامتنی‌بودن اینترنت و وجود هایپرلینک‌هایی که به‌منزله ساختار این عرصه و پنجره‌های تودرتویی هستند که در جهان مجازی تعبیه شده و حجم انبوه اطلاعات موجود روی وب را در قالب و الگویی شبکه‌ای، و نه خطی، به یکدیگر متصل و مرتبط ساخته‌اند،

تحول و تطوری عمیق در سبک و شیوه طبقه‌بندی اطلاعات پدید آمد، امکان حضور و تعامل شبکه‌ای و ایجاد همسایگی همه جهان فراهم شد و شیوه نوینی از تفکر یعنی "تفکر شبکه‌ای" شکل گرفت.

#### خ. شبکه‌ای و تعاملی بودن

فضای سایبر، همچون عرصه‌ای برساخته، ماحصل کنش و فعالیت آگاهانه بشر امروزی است که به یاری فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی و در پرتو شکل‌گیری ارتباطات مجازی شبکه‌ای، در سایه حضور و تعامل خود در این عرصه، در ساخت و گسترش روزافزون جهان آنلاین بی‌مرز مشارکت می‌کنند (کلی، ۱۴۰۰، ص ۳۳). به تصریح کلارک، فضای سایبر، صرفاً نه به وسیله رایانه، بلکه از طریق اتصال متقابل است که شکل می‌گیرد. او در راستای شرح و تبیین ساختار یا معماری فضای سایبر، بر این باور است که این فضا از چهار لایه فیزیکی، منطقی، اطلاعات و مردم تشکیل شده است (Clark, 2010, p1). لایه فیزیکی فضای سایبر، بنیاد و اساس این فضا است. در حقیقت؛ فضای سایبر، فضایی است متشکل از دستگاه‌های محاسباتی به هم متصل شده و عناصر سازنده آن شامل رایانه‌های شخصی و سرورها، ابررایانه‌ها، سنسورها، مبدل‌ها، اینترنت و انواع دیگری از شبکه‌ها و کانال‌های ارتباطی است؛ بدین سان فضای سایبر یک سازه و مصنوع واقعی بوده و تشکیل شده از عناصر واقعی است. لایه منطقی نیز که در ارتباط مستقیم با دو لایه اطلاعات و مردم است، در واقع؛

---

۱. امروزه، در پرتو ظهور و بسط فزاینده اینترنت و فضای سایبر، دیجیتالی شدن اطلاعات، غلبه معرفت‌پذیری و اطلاعات‌محور، و طرح "گوگل‌دانی" به مثابه شیوه غالب کسب آگاهی، دانش بشر و نیز توانایی‌های شناختی او صورت و سیمایی شبکه‌ای به خود گرفته و سنخ جدیدی از تفکر یعنی تفکر شبکه‌ای (Networked thinking) که نقطه مقابل تفکر خطی (که در غایت تناسب با الگوی دانش خطی و کاغذمحور است) بوده؛ متولد شده است.

جایی است که ماهیت پلتفرم<sup>۱</sup> اینترنت، تعیین و ایجاد شده است. لایه اطلاعات نیز حاوی اشکال مختلف اطلاعات از قبیل متن، عکس، فیلم، موسیقی و ... است که از پویایی و قابلیت تغییر بسیار برخوردار بوده و اساساً به حسب خواست و تقاضای کاربران ارائه می‌شود (عاملی، ۱۳۹۶، صص ۱۰۴-۱۰۶). بنابراین، جامعه اطلاعاتی که بر ساخته از داده‌ها و اطلاعات<sup>۲</sup> بوده و ماحصل کنش و تعامل متقابل کاربران خود است، جامعه‌ای سیال بوده که پیوسته در حال سیورورت و شدن است (مهدی‌پور، ۱۳۹۷، صص ۱۲). لایه چهارم فضای سایبر، لایه مردم است. مردم صرفاً کاربران منفعل فضای سایبر نبوده، بلکه در راستای اتصال، حضور و مشارکت خود در این عرصه، در تعامل با دیگر کاربران، ضمن ایجاد جامعه اطلاعاتی و ساخت محتوای این عرصه یعنی اطلاعات، خصوصیات این فضا را به حسب نوع رویکرد و روش خود جهت استفاده از این فضا، شکل می‌دهند. کلارک در جهت تأکید بر اهمیت و جایگاه نقش مردم در شکل‌گیری و ادامه حیات فضای سایبر، تصریح می‌کند که وجود ویکی‌پدیا، توئیتر و در کل اینترنت و فضای سایبر، در گرو حضور و مشارکت مردم است (Clark, 2010, p4). بنابراین، فضای سایبر، محیطی شبکه‌ای و تعاملی است. اهمیت خصوصیت شبکه‌ای و تعاملی بودن فضای سایبر به قدری است که برخی برای اشاره به این عرصه نوظهور، از تعبیر "فضای شبکه‌ای" بهره برده‌اند. در واقع؛ رشد و گسترش روزافزون فناوری و گشودگی عرصه یا جهان سایبر و محوشدن محدودیت‌های مکانی و زمانی، تسریع

---

۱. پلتفرم (Platform) در لغت به معنای "سکو" است و در اصطلاح به مجموعه‌ای از سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و سیستم‌های عامل گفته می‌شود که واجد قابلیت تغییر و انعطاف بوده و مهم‌ترین ویژگی‌شان، ایجاد فضا و زیرساختی برای تعامل و ارتباط فرامکانی و فرازمانی افراد با یکدیگر است.

۲. داده (Data) چیزی است که حالت رمزی داشته و معمولاً بر اعداد و اندازه‌ها دلالت دارد (قائم‌نیا، ۱۴۰۰، صص ۱۳۷) و اطلاعات (Information) همانا داده‌های معنادار هستند (فلوریدی، ۱۳۹۷، صص ۵۸-۵۹).

در روند شکل‌گیری اجتماعات مجازی، تجربهٔ سنخ‌جدیدی از شبکه‌ای شدن و شبکه‌ای بودن را به‌دنبال داشته و امکان ارتباط فرازمانی و فرامکانی افرادی را فراهم ساخته که در راستای تعامل با یکدیگر، اطلاعات، همچون بنیاد فضای سایبر را تولید کرده و به اشتراک می‌گذارند: «در جهان دوفضایی معاصر، شبکه‌های ارتباطی درهم‌تنیده و به‌هم‌پیوسته، همه چیز را متأثر کرده و فضای جدیدی را با فعالیت انسانی به‌وجود آورده است» (عاملی، ۱۳۹۶، ص ۱۴۱).

## ۶. نتیجه‌گیری

از جمله نتایجی که انتظار می‌رود از محتوای پژوهش حاضر به‌دست آمده باشند، موارد زیر قابل ذکراند:

۱. فضای سایبر، ظرفیت دریافت "وجود" را داشته، پس وجود در آن وارد شده است و این ممکن است به‌مثابه قسم یا مرتبهٔ دیگری از وجود (در عرض وجودات عینی، ذهنی، لفظی و کتبی) لحاظ شود.

۲. اما در تلقی ما، می‌توان واقعیت‌سایبری را نحوه‌ای از "وجود عینی" دانست. در واقع؛ وجود عینی، منحصر در سه قسم محسوس، متخیل یا متمثل، و معقول نیست؛ بلکه وجود سایبری، قسم چهارم وجود عینی و در عرض این سه است و هویتی "مثالی‌گونه" دارد.

۳. فضای سایبر از وجود "حقیقی" برخوردار است، پس نمی‌توان آن را دارای وجود اعتباری دانست.

۴. فضای سایبر، از یک سو، به جهت قیام وجودی به انسان و ادوات و ابزارهای مادی، شبیه "عالم مثال متصل" است که قیام وجودی به نفس انسان دارد. از سوی دیگر، نظر به واقعی و خارجی بودن فضای سایبر و ابژه‌های موجود در آن و اینکه در ظرف و موطنی مستقل از نفس انسان تحقق دارند، می‌توان بر وجود شباهت‌هایی میان این فضا و "عالم مثال منفصل" نیز حکم کرد.

۵. جهان سایبر و محتواهای آن، اموری موهوم و خیالی نیستند، بلکه از درجه و میزانی از واقع‌مندی برخوردارند که می‌توان از آن به "واقع‌گرایی دیجیتالی" تعبیر کرد.
۶. وجود سایبر اکنون قلمروهای پیشین وجود را درنوردیده، بر آنها سیطره یافته و تا حدی جایگزین آنها شده است؛ چنان‌که گویی این نحوه وجود، واقعی‌تر از وجود عینی و خارجی شده است (یا دست‌کم واقعی‌تر از آن می‌نماید) از این وضعیت به "واقعیت حاد" تعبیر شده است.
۷. اهم مختصات هستی‌شناختی فضای سایبر عبارتند از: دیجیتالی‌بودن، ابدیت نسبی زمانی، گسستگی مکان از زمان و طرح مسئله فضای بی‌مرز، حافظه مجازی، فرامتنی یا هایپرتکست بودن، و شبکه‌ای و تعاملی بودن.

## منابع

- ابن‌سینا، ابوعلی حسین بن عبدالله (۱۳۷۵)، النفس من کتاب الشفاء، تحقیق حسن حسن‌زاده آملی، قم، مکتب‌الاعلام‌الإسلامی.
- احمدی، بابک (۱۳۸۹)، هایدگر و تاریخ هستی، تهران، نشر مرکز.
- اوشیل، دانیل (۱۳۹۹)، «پدیدارشناسی و چالش واقعیت»، در: درک مجازی از هنر تا تکنولوژی، مجموعه مقالات درباره پیشرفت‌های علوم انسانی و هنر، اثر ژواکیم براگا، ترجمه علی‌اصغر تقوی، تهران، فراهنر.
- خوانساری، محمد (۱۴۰۰)، منطق صوری، تهران، دیدآور.
- سهروردی، یحیی بن حبش بن امیرک (۱۳۷۳)، «حکمه‌الاشراق»، در: مجموعه مصنفات شیخ اشراق، ج ۲، تصحیح و مقدمه هانری کربن، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

هستی‌شناسی فضای سایبر؛ ماهیت و مختصات / مهدی عباس‌زاده؛ زینب شکری / ۱۲۷

- شیرازی، صدرالدین (۱۹۸۱)، الحکمه المتعالیه فی أسفار الأربعة العقلیه، ج ۱ و ۶، بیروت، دار احیاء التراث العربیه.
- شیرازی، صدرالدین (۱۳۹۴)، الشواهد الربوبیه فی المنهاج السلوکیه، با حواشی ملاحادی سبزواری و تصحیح و مقدمه سید جلال‌الدین آشتیانی، تهران، بنیاد حکمت صدرا.
- شیرازی، صدرالدین (۱۳۵۴)، المبدأ و المعاد، به تصحیح سید جلال‌الدین آشتیانی، تهران، انجمن حکمت و فلسفه ایران.
- شیرازی، صدرالدین (۱۳۶۳)، مفاتیح الغیب، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی و انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران.
- ریس، ویلیام (۱۴۰۰)، فرهنگ فلسفه، ترجمه غلامرضا اعوانی و دیگران، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۰۰)، اصول فلسفه و روش رئالیسم، ج ۲، تهران، صدرا.
- عاملی، سید سعیدرضا (۱۳۹۶)، فلسفه فضای مجازی، تهران، موسسه انتشارات امیرکبیر.
- فعالی، محمدتقی (۱۳۷۹)، درآمدی بر معرفت‌شناسی دینی و معاصر، قم، انتشارات معارف.
- فلوریدی، لوچیانو (۱۳۹۷)، جان کلام فلسفه اطلاعات، ترجمه هادی ربیعی و ناهید امیری، تهران، نشر علم.
- قائمی‌نیا، علی‌رضا (۱۴۰۰)، الهیات سایبر، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- کلی، کوین (۱۴۰۰)، آینده نزدیک، ترجمه: شایان تقی‌نژاد، تهران، نشر آموخته.
- کیان‌خواه، احسان (۱۴۰۱)، تأملی نظری در ماهیت فضای سایبر، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- مک‌لوهان، مارشال (۱۳۷۷)، برای درک رسانه‌ها، ترجمه: سعید آذری، تهران، مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای صدا و سیما.

- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۳)، آموزش فلسفه، ج ۱، تهران، امیرکبیر.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۶۶)، آموزش فلسفه، ج ۲، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، معاونت فرهنگی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۰)، شرح منظومه، ج ۱، تهران، حکمت.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۶)، «پاورقی اصول فلسفه و روش رئالیسم»، در: مجموعه آثار، ج ۶، تهران، صدرا.

- Baudrillard, Jean (1983), *Simulations*, Translated by Paul Patton and Philip Betitchman, New York City, New York 10027 U.S.A.
- Baudrillard, Jea, (2001), "Symbolic Exchange and Death", Translated by Charles Levin, in: *Selected Writings*, Stanford University Press.
- Chalmers, David. J., (2022), *Reality+, Virtual Worlds and the Problems of Philosophy*, New York, and N Y: W. W. Norton & Company.
- Chalmers, David. J. (2016), *The Virtual and the Real*, New York University, pp.309-352.
- Clark, Andy (2003), *Natural-Born Cyborgs (Minds, Technologies, and the Future of Human Intelligence)*, Oxford, University Press.
- Clark, Andy & Chalmers, David. J. (1998), *The Extended Mind*, the *Philosophers annual*, 21, pp.59-74.
- 29. Clark, David (2010), *Characterizing Cyberspace: Past, Present and Future*, MIT CSAIL.
- Floridi, Luciano (2014), *The Forth Revolution: how the Infosphere is Reshaping Human Reality*, Oxford, University Press.
- Heidegger, Martin (1977), *The Question Concerning Technology and other Essays*, translated and with an introduction by William Lovitt, New York and London: Harper and Row.
- Heidegger, Martin (1988), *the Basic Problems of Phenomenology*, Translated by Albert Hoftsadter, Indiana University Press.
- Heim, Michael (1993), *the Metaphysics of Virtual Reality*, Oxford, University Press.
- Huggett, Nick, Carl Hofer & James Read (2006), "Absolute and Relational Space and Motion: Post-Newtonian Theories", in: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries>.

هستی‌شناسی فضای سایبر؛ ماهیت و مختصات / مهدی عباس‌زاده؛ زینب شکری / ۱۲۹

- Introna, Lucas D. (2002), *the Question Concerning Technology: Thinking with Heidegger on the Essence of Information Technology*, Lancaster University, UK.

36. Newton, Isaac, (1999), *The Mathematical Principles of Natural Philosophy*, Edited and translated by I. Bernard Cohen and Anne Whitman, Berkeley: University of California Press.